

ציונות יהדות מוקרטיה לדרך

"וַיֵּצֵאוּ יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֶת כְּלֵיהֶם... וְלָתֵת לָהֶם צִידָה לְדֶרֶךְ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֶּן..."
בראשית מב, 25

מזכיר אמורה

ספ

ספ ו'ארכאולוגיה: מזכיר אמורה

רציונאל:

"הסדר" של ליל הסדר הוא טקס לא שגרת, הנזכר לראשונה במשנה, ונועד לשחזר באופן סמלי את סיפור שעבוד עם ישראל במצרים, ואת הגאולה. במרכזו של הטקס - קריאת ההגדה של פסח, המספרת את הסיפור. בקריאת ההגדה משתתפים כל בני המשפחה, אך קהל היעד העיקרי הוא הדור הצעיר - הבנים והבנות. לבני הדור הצעיר צריך לספר ביציאת מצרים, כדי שהם ידעו, יזכרו, ויעבירו את הסיפור ואת הזיכרון לדורות הבאים. זאת, על-פי הנאמר בתורה: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור: בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" (שמות י"ג, 8).

הזיכרון המועבר מדור לדור באמצעות הציווי "והגדת לבנך" חוזר בהגדה בשתי גרסאות: "מה נשתנה" ו"כנגד ארבעה בני דבורה תורה"; ואולם תוקפו של הציווי הוא על-זמני, ואינו מוגבל רק לפסח. היהדות רואה ב'הגדה' מתודה חינוכית לשימור הזיכרון והזהות.

ארבעת הבנים אינם אנשים ממש, אלא ארבע דמויות ארכיטיפיות; ארבעה טיפוסים שונים בעם היהודי, או באדם היהודי (כולם בו-זמנית), והאב מחויב "להגיד" לכולם, כל אחד על-פי מהותו ואופיו, את הסיפור היהודי - זה של השהות במצרים ושל יציאת מצרים, וזה של היהדות בכל דור ודור.

ואכן, במהלך ההיסטוריה היהודית, כל דור סיפר את הסיפור שלו באמצעות ארבעת הבנים בתקופתו. רעיון זה בא לידי ביטוי עז בדבריו של המשורר אלמוג בהר, המצוטטים בגיליון:

...יש, לדעתי, בקשר שבין ההיסטוריה לשירה משהו יהודי מאוד, שמתבטא בציווי על הזיכרון, בציווי של "והגדת לבנך". שמירת הזיכרון לאורך שרשרת הדורות קיימה את היהדות, והשימוש במיתוסים הראשוניים של היהדות בתוך קולות שנכתבים בהווה הוא חלק מהיצירה היהודית ככלל, וגם מהיצירה שלי. הכוונה היא לא לכתוב את העבר היהודי מחדש, אלא לערוב את הזמנים, לערבל את ההיסטוריות, לשלב את הטקסטים היסודיים - מקרא, מדרש, פיוט - עם הקולות של ההווה...

ריאיון עם אלמוג בהר בתוך: <http://www.kedma.co.il/index.php?id=1764>

בגיליון זה שלוש יחידות הוראה/למידה:

1. 'ארבעה בנים' על שולחן הסדר המסורתי: יחידה זו תעסוק בהבנת מהותם של הבנים, כיצד הם נוצרו, ומה משמעותם בהקשר המסורתי.
 2. 'ארבעה בנים' על שולחן הסדר הציוני: יחידה זו תעסוק בשאלות של זהות בתקופת התחייה הלאומית. הטקסטים ביחידה זו מציגים שתי עמדות: עמדה הרואה בציווי "והגדת לבנך" עמוד תנוך של הזהות הלאומית, ועמדה אחרת הקוראת למרד ב'הגדה'.
 3. 'ארבעה בנים' על שולחן הסדר שלנו: יחידה זו תעסוק ב"נוטשי ההגדה" ובבנים שעדיין מסיבים לשולחן הסדר, אך הם שונים ואולי נבוכים ומבולבלים מעט, ואינם יודעים בדיוק מי הם ומהי זהותם.
- כיחידה נוספת, העומדת בפני עצמה, או כיחידה המשתלבת ביחידות האחרות, פיזרנו בגיליון איורים של ארבעת הבנים מתקופות שונות. האייקונוגרפיה של ארבעת הבנים ממחישה, יותר מכול, איך כל דור וכל קהילה מפרשים את ארכיטיפ ארבעת הבנים בהתאם לתקופתם ולתרבותם, ואיך הם מציגים בזאת את הקשיים והאתגרים העומדים בפניהם - בתקופתם.

מטרות:

- להכיר טקסטים מארון הספרים היהודי;
- לזהות ערכים ורעיונות שמייצגים ארבעת הבנים ב'הגדה' היהודית לאורך הדורות;
- להשוות ולגבש עמדות בשאלות זהות;
- לטפח יכולת השוואה בין טקסטים, יכולת הסקת מסקנות ויכולת נקיטת עמדה מנומקת;
- לטפח כישורי עבודה בצוות ושיח עמיתים סביב טקסטים;
- לטפח חשיבה ביקורתית בדיון בסוגיות ערכיות;
- לטפח אוריינות חזותית.

המלצות לדרכי הוראה/למידה:

- היחידות הן יחידות מודולריות, וניתן ללמד כל אחת בנפרד. עם זאת, רצוי ללמד את היחידה הראשונה - 'ארבעה בנים' על שולחן הסדר המסורתי - כתשתית ללמידה ולהבנת מהותם של הבנים כארכיטיפים בעם ישראל, ורק לאחר מכן ללמד את היחידה השנייה או השלישית, או את שתיהן גם יחד.
- לשם גיוון הלמידה ולשם טיפוח האוריינות החזותית, מומלץ מאוד להתייחס לאיורים הרבים הפזורים בגיליון. האיורים אינם מסודרים על-פי סדר כרונולוגי, והם מזמינים שיח על סמלים, על ייצוג חזותי ועל פרשנות יצירתית (למשל, הרשע מוצג כמעט תמיד בדמות צייד, חייל, פרש וכו', החמוש בכלי נשק קטלניים - מדוע?).
- המטלה הפותחת גיליון זה היא מטלה כללית, השולחת את התלמידים אל כל האיורים, ומבקשת מהם לעשות אינטגרציה של המידע והפרשנות שחשפו מתוכם.
- בנספח מס' 1 תמצאו מידע על האיורים. רצוי לחשוף בפני התלמידים מידע זה, רק לאחר שהתנסו בפירוש הסמלים החזותיים.
- ביחידה השנייה - 'ארבעה בנים' על שולחן הסדר הציוני - רצינו להדגיש את הרעיון, שהחיות (vitality) של היצירה היהודית נובעת מהעיצוב העקרוני של הדמויות, של הרעיונות ושל המסרים. ארבעת הבנים מההגדה של פסח ממשיכים להיות רלוונטיים, כי כל דור יכול להטעין אותם במשמעות אקטואלית. ז'בוטינסקי יכול לצקת לתוך דמויותיהם של הבנים "טיפוסים" מתקופת התחייה הלאומית, על-פי יחסם לציונות, וגם לנו נתונה הרשות לעשות זאת, כי זוהי גם התרבות שלנו.
- היחידה השנייה מזמנת גם שיח ביקורתי, שהרקע שלו הוא העימות ההיסטורי, בין "המרד הציוני" במסורת היהודית, לבין תחושת הריקנות והאובדן של הדור השני (בניהם של אלה שמרדו). היחידה גם מזמינה את התלמידים לברר את יחסם אל הנרטיב היהודי הגלום בציווי "והגדת לבנך". ראו נספח מס' 4: נאומו של הנשיא עזר וייצמן בבית המחוקקים הגרמני. ניתן להרחיב ולהעמיק את הדיון באמצעות טקסט זה.

- האיור 'ארבעת הבנים כארבעה ספרים', הלקוח מתוך הגדה שהוצאה לזכר השואה בשנת 1988 על ידי דויד וונדר, מזמן שיח על 'ארבעה בנים' בשואה. להרחבה ראו נספח מס' 2: שירה של לאה גולדברג 'כנגד ארבעה בנים'.
- כדי להימנע מהצמדת סטריאוטיפים לארבעת הבנים בימינו, הכנסנו ליחידה השלישית, העוסקת ב'ארבעה בנים' על שולחן הסדר שלנו, טקסטים המזמינים פרשנות יצירתית פתוחה לכל אחד מהבנים: שירה של נעמי שמר שובר את המסגרת הנוקשה של ההגדה, והבן "שאינו יודע לשאול" אצלה, הוא בחיר הבנים (ראו הרחבה של הפרשנות לשיר בנספח מס' 3); יצירתו של רן רייסינגר מציגה את כל הבנים כאדם אחד - בכל אחד מאתנו יש החכם, הרשע, התם ושאינו יודע לשאול; ולא רק ארבעה בנים - גם ארבע בנות, ולא רק ארבעה - יכולים להיות גם חמישה...
- הזמינו את התלמידים לפרש באופן יצירתי ושונה כל טיפוס. הזמינו אותם להציע בן או בת חמישי/ת וכו'.
- המספר ארבע: כדאי לציין בפני התלמידים, כי המספר ארבע משמש בהגות היהודית לציון כל הקיים במציאות, כמטפורה על ארבע רוחות השמים שמקיפות הכול, ויש לו שימוש רב בהלכה ובאגדה היהודית: ארבע רשויות בשבת, ארבעה אבות נזיקין, ארבע מיתות בית דין, ארבעת המינים בסוכות, בפורים ארבעת הממ"ם: מגילה, משתה, משלוח מנות ומתנות, ובהגדה של פסח - ארבעה בנים, ארבע קושיות וארבע כוסות.

נספחים

1. איורים:

איור 1:

ארה"ב, 1981 - ארבעת הבנים כאחים מרקס (הקומיקאים). המאייר: דיק קודור.
(מתוך: <http://www.haggadahrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

האחים מרקס היו צוות קומי של אחים יהודיים, אשר הופיעו במחזות, בקולנוע ובטלוויזיה, בארה"ב במאה ה-20. הצוות כלל מספר משתנה של חברים, אך בסוף דרכו, ומשזכה להצלחתו הגדולה, מבחינה מסחרית ואומנותית, התגבש לכלל שלישייה: גראוצ'ו הציני, מעשן הסיגר בעל השפם והגבות המצויירים; הארפו האילם, המנגן בנבל; וצ'יקו בעל המבטא האיטלקי, המנגן בפסנתר. בין 1926 ל-1957 יצרו האחים כמה סרטים בעלי סגנון ייחודי, אשר למרות עשרות השנים שחלפו מאז עשייתם, עדיין יש בכוחם להצחיק את הצופה בן זמננו. בין הסרטים קלאסיקות כ'מרק ברווז', יצירה אנרכיסטית אנטי-מלחמתית ומצחיקה עד דמעות משנת 1933; 'לילה בקזבלנקה' (1946) - תשובתם של האחים לסרט 'קזבלנקה'; 'לילה באופרה' (1935) הזכור בשל הסצנה שבה דחסו האחים 13 איש לתוך תא קטן בספינה, ואשר זכה לכך שאלבומה המצליח של להקת 'קווין' ייקרא על שמו. רבים, כמו וודי אלן, מצאו בסרטי האחים מרקס השראה ומשמעות, וג'ון לנן התבטא כי הוא "מרקסיסט לנוניסט" התומך בג'ון לנן ובאחים מרקס (מתוך ויקיפדיה).

איור 2:

איור על מפית יהודית מגרמניה של שלהי המאה ה-19: באיורים רבים שהציגו את ארבעת הבנים בהגדת הפסח, הופיע ה"בן הרשע" בדמות חייל מבשר פורענות. דמות חייל הופיעה בהגדות המצוירות למן המאה ה-14, בדרך כלל כדמות יחידה, ולעתים אף במראה החייל ליד קורבנו. הדגם החיילי כביטוי לבן השני של ההגדה, גם אם בלי מדים אך עם חרב בידו, או חגורה על מותניו, שב והופיע עד ימינו, ומצא ביטוי גם בפריטי אומנות שימושית - כמו במפית היהודית מגרמניה של שלהי המאה ה-19 (באיור 2), ואף בצלחת פסח ישראלית משנות ה-50 - שבהם הופיע דמות חייל כבן הרשע, מבשר החורבן. במציאות שבה המימוש האנושי הנראה לעין של מבצע הפורענות היה תמיד חייל כזה או אחר, ברורה ומובנת המחשתו החזותית של הבן ה"רשע" במראה חייל. מראה החייל, במדיו ובכלי נשקו, "עודכן" על-פי סטריאוטיפיים חזותיים מקובלים ובהתאם לתקופה. (מתוך: <http://www.e-mago.co.il/Editor/myth-934.htm>).

איור 3:

מתוך הגדה של פסח, גרמניה, 1795.

איור 4:

מתוך הגדה של פסח, גרמניה, 1746: כמו בהגדות רבות מימי הביניים, גם כאן, הרשע מיוצג על ידי איש מלחמה, דינמי, אך בלתי יציב. גודלו ותנועת ידו שווים לגודלו ולתנועת ידו של החכם, ללמדנו כי מהות השניים דומה, אך הם בשני הקצוות של אותו הרצף.

איור 5:

ארתור סזייק, פולין 1939. ארבע הדמויות מייצגות את מאבק המעמדות בפולין. החכם הוא בחור ישיבה עדין ואינטליגנטי, לבוש בלבוש מסורתי, מוקפד. שפת הגוף שלו מביעה חן וענווה של בן תורה, שנתפס כאריסטוקרט אינטלקטואלי-דתי. לעומתו הרשע - יהודי בורגני בן המעמד הבינוני, לבוש כמי שמעריך את המודרניות האירופית-מערבית. לחכם אין כל אביזר בידו, אפילו לא ספר; לעומתו, לרשע הספורטיבי יש תלבושת ציד, סיגריה בתוך פומית בפיו, ומונוקול (משקף יחיד) אופנתי על עינו. עמידתו גאוותנית ומתנשאת לעומת התם, השמן והמחייך, הפותח עצמו אל העולם באמון, כשידיו ורגליו פונות החוצה. בעוד התם לבוש באופן מסורתי עם 'הטלית הקטן' (ציצית), זה שאינו יודע לשאול הוא פועל, הלבוש בהתאם: נועל נעליים של מעמד הפרולטריון, בלי כל רמז ללבוש יהודי מסורתי. עמידתו מרמזת כי בשלב זה של חייו הוא אינו בטוח בעמדתו.

(מתוך: <http://www.haggadahsrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

איור 6:

הגדה מארה"ב, 1960. המאייר - פאול פרימן. הבנים מיוצגים באיור כילדים קטנים, בסגנון מזרחי (סיני). כל אחד מהבנים מובחן מחבריו על ידי חיה מייצגת: הבן החכם לבוש בבגדים צבעוניים ופתוח לעולם, מוצב מתחת לעץ שעליו יושף. הוא אינו מייצג את המלומד המסוגר במגדל השן האקדמי, למרות הספר שבידו. הבן הרשע מזוהה עם הנחש התוקפני מגן עדן. בגדיו כהים ושפת הגוף שלו מעידה על סגירות ואולי על אדישות. הבן התם מיוצג על ידי כבשה ההולכת באופן עיוור אחר הרועה, והבן שאינו יודע לשאול ישן ליד אימא אווזה.

(מתוך: <http://www.haggadahsrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

איור 7:

ציונות סוציאליסטית, ישראל, 1955. הגדה זו מציגה את ניצחון הרוח החלוצית, הציונית-סוציאליסטית, בשנותיה הראשונות של המדינה. הדמויות מיוצגות על ידי נערים. הציונות פונה אל הנוער, כי היא רואה בו את מי 'שִׁמְחָה את מסורות העבר. החכם מחזיק בידו, עדיין, את הסמל המסורתי - הספר - והוא לבוש בבגדי קיבוצניק חלוץ. לצדו המנורה, קערת הפסח והלולב - כסמלים לאומיים, מסורתיים, ולוחות הברית - כסמל לחברת מופת. הרשע הוא עירוני הלבוש בגנדרנות (עניבה). ידו השמאלית בכיס מכנסיו, וידו הימנית בתנועה לועגת אל מול מפעלי הציונות - 'חומה ומגדל' וההעפלה. הוא שואל: "מה העבודה הזאת לכם?"

בניגוד להגדה המסורתית, המתייחסת ל"עבודה" כחלק מן הפולחן וממנהגי החג, מתייחס "הרשע הציוני" לעבודה החלוצית: עבודת האדמה ובניית המדינה. התם בתנוחת גופו תוהה אל מול גלי העלייה, שבשנות ה-50 הכפילה את האוכלוסייה היהודית בארץ, והתשובה הניתנת לו: "ביד חזקה ובזרוע נטויה הוציא אותנו ה' מארץ מצרים". שאינו יודע לשאול - באופן אירוני, הוא הדתי האנטי-ציוני עם הכיפה והפאות. בעוד באיורים מימי הביניים, תלמיד הישיבה מייצג את הבן החכם, כאן מייצג את הבן הבור שאינו יודע דבר על החי והצומח בארץ ישראל ועל העולם המשתנה.

(על-פי: <http://www.haggadahsrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

איור 8:

מינימליזם: אוטו גייסמר, גרמניה, 1923. גייסמר משתמש בסגנון יהודי מינימליסטי, בעל קווים חזקים ופשוטים, המסרטטים את מתאר גופם של ארבעת הבנים. החכם, באופן קלאסי, שקוע בספריו כשהוא נשען על ידו. הרשע - דינמי ובלתי מאוזן (כמו בהגדות אמסטרדם ושיקאגו), האצבעות המושטות מרמזות על לגלוג והקנטה. כל הבנים זה מזה בתנוחת הגוף הפתוחה לעומת הסגורה.

(מתוך: <http://www.haggadahsrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

איור 9:

רביעיית מוזיקאים, שרגא ווייל, ישראל, 1963. ארבעת הבנים מאוירים כרביעיית מוזיקאים, שלכל אחד מהם כלי נגינה המייצג את מהותו. החכם מיוצג באמצעות השופר (המבשר את הגאולה, כפי שמצויר אליו הנביא בהגדות רבות מימי הביניים). הרשע מיוצג באמצעות התוף (אופייני לחייל הצועד למלחמה). התם נושא קרן, ושאנו יודע לשאול אוחד ברעשן (אופייני לילד). הרביעייה עוצבה באמצעות צורות גיאומטריות פשוטות: החכם והרשע באמצעות עיגול, התם - ריבוע, שאינו יודע לשאול - עיגול ומשולש. הבן החכם מתואר כתלמיד חכם בעל זקן, הלבוש בטלית; הרשע הוא מכונת מלחמה מתכתית, שגופו הוא המגן שלו, וראשו כקסדה. התם מיוצג בדמותו של נוח "צדיק תמים בדורותיו", ומעל לראשו יונה עם ענף של זית. כתונת הפסים שלו אולי מרמזת גם על יוסף, ועל היותו נבחר. הדמות הרביעית, שאינו יודע לשאול, מתוארת כילד יחף.

(מתוך: <http://www.haggadahsrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

איור 10:

ברכת השונות והייחודיות, דיוויד מוס, הגדת מוס, 1996, ארה"ב וישראל. האומן והמאייר מסביר את יחסו ל'ארבעת הבנים': כל בן הוא יחיד ומיוחד והתורה מחבקת את כולם. האייקונוגרפיה שבחרתי כאן מבוססת על ציורי קלפים. כמו במשחק מזל, איננו יודעים אילו בנים "יצאו" לנו. זוהי משימתנו כהורים ומחנכים, "לשחק" על הייחודיות של הילדים שניתנו לנו. הבן, לא האב, צריך להוביל את התהליך. זה, לדעתי מה שהתכוון לומר המדרש בהגדה...

(מתוך: <http://www.haggadahsrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

איור 11:

מתוך אגדת אמסטרדם, 1695. המאייר הוא אברהם בן יעקב, נוצרי שהתגייר, והעתיק לוחיות נחושת של האומן הנוצרי - שוויצרי מתאוס מרייאן. הבן החכם הוא העתק של חניבעל איש קרתגו, הנשבע לכבוש את רומא. הרשע הוא חייל רומי. הבן התם הוא שאול המלך, לפני משיחתו על ידי שמואל. הבן שאינו יודע לשאול הוא גרסה נוספת לדמותו של חניבעל. בהגדות ימי הביניים הבנים מצוירים תמיד כאנשים מבוגרים, והרשע מיוצג כמעט תמיד כחייל המייצג שני סוגי רשע: האחד - באמצעות החרב השופכת דם, השני - בניגוד למלומד ולחכם. תנועתו של החייל מייצגת דינמיות, אך חוסר איזון ויציבות; לעומתו, החכם עומד יציב על הקרקע ונראה מצווה. התם נראה סגור ושקוע בעצמו ונשען על מקלו כתמיכה, ואילו זה שאינו יודע לשאול הוא הקטן מבין הבנים, ותנועות ידיו מרמזות על שאלה שאינה נשאלת.

(מתוך: <http://www.haggadahsrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

איור 12:

דן רייסינגר, ישראל (הגדת ועד הרבנים של אמריקה, 1982): ארבעה היבטים בכל אחד מאתנו: בעוד בימי הביניים איורי הבנים הציגו תפיסה ברורה ומובחנת בין הטיפוסים השונים: חכם, רשע, תם ושאינו יודע לשאול - תפיסת העולם בימינו היא ספקנית ביחס לסטריאוטיפים ולקטגוריות שיפוטיות של בני האדם. כל בן הוא תערובת כאוטית (מבולגנת) של כל הקטגוריות. האומן השתמש במגזרות נייר צבעוני, שקצותיהן אינם חדים וישרים, והן מכסות זו את זאת באופן אקראי. הצבעים והצורות הבלתי גיאומטריות מתייחסים זה לזה בדרכים מורכבות.

בלתי אפשרי לזהות בקולאז' זה, איזה בן מארבעת הבנים מייצגת כל דמות.

(מתוך: <http://www.haggadahsrus.com/y.Art07-Amsterdam1695.htm>)

2. כנגד ארבעה בנים / לאה גולדברג

(פורסם בשנת תש"י)

א. שאינו יודע לשאל

אמר שאינו יודע לשאל:

גם הפעם, אבי, גם הפעם

את נפשי, שחזרה מעמקי השאול,

מלטה מעברה וזעם.

כי קטנו המלים מהביע השאול,

כי לקות אין ניב-שפתים,

ואני שאינני יודע לשאל

כבד פה אנכי שבעתים.

כי צויתי לנוד בדרךכים ארכות -

לא לקדוה, לא לשלונה, לא מנוח.

כי צויתי לראות ביסורי תנוקות,

על גויות עוללים לפסח.

כי הכו על עיני מגלבי פרשים

וצווני עיני לפקח,

זחלו אל לילי נחשים לוחשים:

לא לנום, לא לחלם, לא לשכח.

ואני לא ידעתי, הלי האשם,
הבגדתי, המעלתי -
לא רשע אנכי, לא חכם אף לא תם.
ועל כן שאלות לא שאלתי.

ועל כן לא דרשתי נקם ושלם,
ולא אח לי ולא מלאך לי -
והגעתי אליך בודד ושלם -
ואתה, אם תוכל, פתח לי.

ב. רשע

אמר הרשע: אבי, אבי,
אינני חפץ לרחם,
כי יבשה דמעתי, ויקשה לבכי
בראותי מה עשו לכם.
בראותי את בתך הקטנה בדמה
מקמצת אגרוף פעוט,
וריסיה נוגעים בעפר-אדמה,
ועינה משועת: למות!

בראותי להקות של כלבים משסים
בתינוק כחוש-בשר בן חמש;
בראותי הנסים מבתים הרוסים
אל השחור, אל הבור, אל האש.
ונדרתי להיות ערירי וחספי,
אכזרי וצונן וזר, -
עד שבאו אלי מבקשי נפשי
ודיני, גם דיני, נגזר.

אין מתם בנפשי, אין מתם בבשרי,
השיגתני נקמת אדני.
והגעתי אליך בודד ונכרי.
ואתה הקהה את שני.

ג. תם

שבכל הלילות נדלקים כוכבים בשמים
ותלויים הטללים על ענף כדמעות על ריסים,
שבכל הלילות נדלקים כוכבים בשמים
ואנשי הערים מדליקים פנסים.

ושלזה עמקה וברוכה אל עיניך נבטת
בזכרון הלבוב של זיכרון ילדים ישנים,
שבכל הלילות דומיה, צפיה ורטט -
הלילה הזה כלו יגונים.

שבכל הלילות מול רקיע אפל וזחוח,
מול ירח חולה הזיות ומול שביל החלב,
מהלכים בגנים אפלים בין ביעות וניחוח
רפאים עגומים וגדולים של היום שחלף.

שְׁבַכְל הַלִּילוֹת אֵיזוֹ יָד זְדוֹנִית מְכַנֶּנֶת
אֶת רוּחֵי הַתְּמָהָה אֶל מַרְמַת הָאוֹרוֹת הַכְּבִים.
שְׁבַכְל הַלִּילוֹת צַפְיָה דוֹמְיָה וְעִנְנָת, -
הַלִּילָה הַזֶּה כְּלוֹ כּוֹכְבִים.

ד. חָכָם

וְהָאֵב עַל בְּרִיחִים סָגַר הַדְּלָתוֹת
וְלֹא קָם וְלֹא פָתַח -
וַיִּכְרַע לְהַבִּיט אֶל עֵינָיו הַמְתוֹת,
אֶל עֵינָיו שֶׁל הַבֵּן הַחָכָם.

נקודות לשיח ולבירור:

- מהם המאפיינים של הבנים מההגדה המופיעים אצל הבנים בשיר?
- איזה שימוש עושה המשוררת במאפיינים אלה?
- סדר הבנים בשיר מול סדר הבנים בהגדה;
- גורל אחד לכולם;
- תיאורי הטבע כמעצימי הזוועה;
- האיפוק בבית האחרון.

3. מחשבות לפסח תשס"ו - לאן הובילו הדרכים את "נוטשי" ההגדה?

ד"ר יפה בנימיני, המכללה האקדמית בית ברל

אולי הביטוי "נוטשי ההגדה" הוא חריף מדי, כשמדובר בציטוט מתוך השיר ההומוריסטי "ארבעה אחים", שכתבה והלחינה נעמי שמר ז"ל, ושמאז פרסומו ב-1968 הפך לחלק בלתי נפרד משירי חג הפסח.

אבל נראה לי, כי עיון ספרותי במילות השיר הזה עשוי לגלות, כי מתחת להומור מסתתר יחסה הרציני והדו-ערכי של המשוררת להתנהגות הדמויות של "דור ההמשך" בעם ישראל, דור שאנו מכירים את נציגיו, מאז קובעו בהגדה המסורתית של פסח בקטע הפותח "כנגד ארבעה בנים דיברה תורה"...

כפי שנראה, מצד אחד - על פני השטח "ההומוריסטי", נמצא אותה "זורמת" עם דור זה, אך מצד שני - בעומק "הרציני" נמצא אותה מבקרת אותם, הן בסמוי הן בגלוי...

כידוע, דור זה, יותר משראה בחג זה את "חג הפסח" או את "חג המצות", הוא ראה בו את "חג האביב". בהתאם לכך, הבית הראשון בשיר אכן נפתח בציון זמן אביבי: "ביום בהיר ונהדר", וממשיך: "יצאו מתוך ההגדה / חכם ותם, רשע גדול / וזה שלא ידע לשאול."

המשוררת הולכת כאן אומנם בעקבות מחברי ההגדה המסורתית, כשהיא נותנת לדמויותיה את המאפיין הישיר, שהם נתנו להן, אבל דמויות אלה אצלה יוצאות מתוך ההגדה! זאת אומנם "יציאה" מטקסט כתוב, ומקורה בדמיון הפורה והמקורי של המשוררת, אבל בסיטואציה, המעוצבת בהמשך השיר, יציאה זו אכן מתרחשת כפעולה של ממש... [מסדר הפסח].

כבר בכותרת השיר וכן בבית השני אנו מבחינים בשינוי "הקשר המשפחתי" שבין הדמויות: כאן כבר מדובר ב"אחים", ולא כמו בהגדה המסורתית, שבה מדובר ב"בנים". יתרה מזאת, כאן בשיר, שלא כמו שם בהגדה, אין נוכחות של אבא, ואתו נעלם כאן גם השיח החינוכי, שהיה שם ביניהם.

ביקורת סמויה זו מתגברת בבית שלישי, כאשר נתלווה בו תחילה אל שלושה מהאחים, ונראה מה כל אחד מהם השיג, כשיצא מההגדה לנוע בדרכים. החכם, התם והרשע, מוצגים כאן באותה התבנית הריתמית-ספרותית, שממנה רואים, כי כל אחד מהם פעל פעולה אחת תואמת לאופיו, ומה שהשיג היה בסך הכול אישה המאופיינת כמוהו: "פגש חכם בחכמה / אהב התם את התמימה / והרשע בתור אישה / תפס מרשעת איומה". (כדאי לשים לב שכאן, המשוררת האישה הכניסה לסיטואציה גם את אוכלוסיית הנשים, שמשום מה נעדרת בהגדה).

בבית הרביעי הביקורת מתגברת עוד יותר, כאשר מוצג בו באופן מקורי ביותר האח הרביעי, "זה שלא ידע לשאול". המקוריות של המשוררת מזדקרת לעין, כשאנו משווים את העיצוב שלה לזה של מחברי ההגדה: הם נתנו לבן זה את המאפיין "שאינו יודע לשאול", ודירגו אותו אחרון ברשימתם... העדר השאלה נתפס, על ידי מחברי ההגדה, כהעדר של ידע, של התבוננות ושל הבחנה בנעשה מסביב, ומכאן גם מתחייבים אדישות והעדר של מוטיבציה כלשהי לדעת ולהבין...

נעמי שמר מפתיעה מאוד, כשהיא כאן, בניגוד למחברי ההגדה, מעריכה מאוד את זה:

קודם כול, היא כוללת אותו בין אחיו, כשווה בין שווים, ביציאה מההגדה, בתנועה בדרכים ובהשגת אישה. אחר כך היא מקדישה לעיצובו בית שלם, כל הבית הרביעי, ומעצבת אותו כעולה על אחיו: הוא אומנם אינו יודע לשאול, אבל אצלה הוא יודע לעשות, והוא פועל יותר מאחיו, גם בכמות וגם באיכות: הוא תחילה "לקח" את בת הזוג שלו, אחר כך הוא "שילב ידו בתוך ידה", כאומר לה: "אני שלך ואת שלי". אולי לכן, שלא כאחיו, הוא היחיד שמצא לצדו אישה, המאופיינת בשיר לא כמי שאינה יודעת לשאול, אלא כאישה "היפה מכול".

אבל העיקר הוא, שידוע, כי בזכות הפועל "והגדת", שמוסב אליו, אל הבן, נתחברה ההגדה כולה, הבן עשה פעולה, שבמסגרת השיר איש מאחיו לא עשה: הוא חזר עם בת הזוג שלו להגדה!!!

אם עדיין לא חשנו בביקורת הסמויה, באות שתי השאלות הרטוריות שבראשית הבית החמישי והאחרון ומעלות אותה בגלוי לתודעתנו: "לאן הובילו הדרכים? היכן ארבעת האחים?" ניכר, כי רוח של אכזבה ועצבות שורה על התשובה הברורה: ראו היכן הם היום ארבעת האחים, שהיו פעם יחד, כבנים לאביהם ולמשפחתם בהגדה המסורתית, וראו לאן הובילו הדרכים את אלה מתוכם ש"נטשו" הגדה זו ועולמה לצמיתות.

אבל השיר מסתיים בנימה הומוריסטית: "בשיר שלנו, ידידי, / אסור לשאול יותר מדי!" נראה כי גם כאן, מתחת להומור, כמו מסתמנת מתוך הניסוח ההצעה הרצינית לנהוג כמו האח הרביעי: כמוהו לא לשאול יותר מדי, וכמוהו לעשות את המעשה הנכון: בעדינות ומתוך אהבה, לקחת את האישה היפה מכול, ולחזור עמה אל ההגדה, ואל מה שהיא מייצגת: בית אבא ומסורת יפה, טובה ומאחדת...

4. נאום הנשיא וייצמן בפני חברי בתי הפרלמנט הגרמני

...הגורל הוליד אותי ואת אחיי בני דורי, בימים הגדולים בהם שבו היהודים לארצם והקימוה מחדש. שוב אינני היהודי הנודד בדרכי העולם, המהגר ממדינה למדינה, המגורש מגולה לגולה. אבל כל יהודי, בכל דור ודור, חייב לראות עצמו כאילו היה שם, בדורות ובמקומות ובאירועים שקדמו לו. לפיכך עודני נודד, אבל לא בדרכים הנידחות של העולם. עתה אני נודד במרחבי הזמן, נע מדור לדור, נוסע בנתיבי הזיכרונות. הזיכרון מצמצם את המרחקים. מאתיים דורות עברו מראשית תולדות עמי, והם דומים בעיניי כימים אחדים. רק מאתיים דורות עברו מאז קם אדם ושמו אברהם ועזב את ארצו ואת מולדתו, והלך אל הארץ שהיום היא ארצי. רק מאתיים דורות עברו מיום שקנה אברהם את מערת המכפלה בעיר חברון, ועד הסכסוכים הרצחניים המתרחשים בה בדוריי. רק מאה וחמישים דורות עברו מעמוד האש של יציאת מצרים, ועד עמודי העשן של השואה. ואני, שנולדתי מזרעו של אברהם ובארצו של אברהם - הייתי עבד במצרים, וקיבלתי את התורה בהר סיני, ויחד עם יהושע ואלהיו עברתי את נהר הירדן, נכנסתי לירושלים עם דוד, וגיליתי ממנה עם צדיקהו, ולא שכחתי אותה על נהרות בבל, ובשוב אדוני את שיבת ציון חלמתי בין בוני חומתה. לחמתי ברומאים וגורשתי מספרד, והועליתי על המוקד במגנצא, היא מיינץ, ולמדתי תורה בתימן, ושכלתי את משפחתי בקישינב, ונשרפתי בטרבלינקה ומרדתי בוורשא ועליתי לארץ ישראל, היא ארצי שממנה גליתי ובה נולדתי וממנה אני בא ואליה אשוב. נע ונד אנוכי, הולך בעקבי אבותיי. וכשם שאני מלווה אותם שם ובימים ההם, כך אבותיי מלווים אותי ועומדים אתי כאן ובזמן הזה. חדי העין ביניכם יוכלו להבחין בהם - פמליה של נביאים ואיכרים, מלכים ורבנים, אנשי מדע וחילים, בעלי מלאכה ותינוקות של בית רבן. כאלה שמתו שבעי-ימים במיטתם, כאלה שעלו באש וכאלה שנפלו בחרב. וכשם שאנחנו נתבעים, בכוחו של הזיכרון, להשתתף בכל יום ובכל אירוע של עברנו, כך אנחנו נתבעים, בכוחה של התקווה, להתבונן לכל יום ויום של עתידנו. הן רק במאה האחרונה טולטלנו בין מוות וחיים, בין ייאוש ותקווה, בין עקירה ושתילה. זאת המאה הנוראה של המוות, בה השמידו הנאצים ועוזריהם חלק גדול מאתנו בשואה, אבל היא גם המאה המסחררת של השיבה לחיים, של התקומה, של העצמאות, ובאחרונה - של הסיכוי לשלום... אבל, גבירותיי ורבותיי, אין זה ביקור קל. רק חמישים שנה, הרף עין בהיסטוריה הארוכה של בני עמי, עברו מתום המלחמה הנוראה ההיא ועד היום. לא קל היה לי לבקר היום במחנה הריכוז סקסנהאוזן. לא קל לי להלך בארץ הזאת, ולשמוע את הזיכרונות ואת הקולות הצועקים אלי מן האדמה. לא קל לי לעמוד כאן ולדבר אתכם, ידידיי שבבית הזה... נע ונד אנוכי. בתרמיל הזיכרונות על כתפי ובמקל תקוותי בידי, אני ניצב בצומת הזמנים הגדול של סוף המאה העשרים. יודע אני מהיכן אני בא, ומתוך תקווה וחרדה אני מבקש לדעת לאן אני הולך... אנחנו ושפתנו חיים. אנחנו, שהתנערנו מן האפר, והשפה - שהמתנה בתכריכים של מגילות התורה ובין

הדפים של סידורי התפילות - חיים. השפה שנלחשה רק בתפילה, שנקראה רק בבתי הכנסת, שהושרה רק בטקסים דתיים, שנזעקה בתאי הגזים בתפילת "שמע ישראל" - קמה לתחייה. אני יודע שהגרמנית עשירה ממנה בתחומים רבים, אבל לא חסרות לי מילים כדי להביע את רגשותיי כאן ועכשיו. מעולם לא חסרו לנו מילים בתחום האמונה, האהבה, החלומות, הגעגועים והתקווה. פיתחנו אוצר מילים נאה לצרכים המיוחדים שלנו: אנחנו מצפים, אנחנו נכספים, אנחנו מקווים, אנחנו עורגים, אנחנו מתגעגעים, אנחנו מתפללים... שני המתים האלה שקמו לתחייה אחרי כל כך הרבה שנים - מדינת היהודים והשפה העברית - הם עיקר מהותנו במאה הזאת. דווקא במאה הזאת, שראתה אותנו מושמדים ומתים, קמנו לחיים. בשפה הזאת, שבגולה שוחחנו בה רק עם אלוהים, אנחנו משוחחים בארצנו זה עם זה. עודנו מתפללים בה, אבל עתה אנחנו גם מדברים בה וכותבים בה ועובדים בה ולומדים בה, מתווכחים בה, מחזרים בה ושרים בה. והנס הוא גדול שבעתיים, שהרי אילו היו חיים כיום ישעיהו הנביא, שלמה המלך וישו הנוצרי, הם היו מבינים את מה שאני אומר, ממש כשם שאני ובתי ונכדי מבינים את דבריהם, שנאמרו ונכתבו ונשמרו באותן מילים מלפני שנים...

ויצמן, עזר. כ"ד בטבת תשנ"ו, 16.1.1996

מבצע מניכוח מיוחד מאובזבי והמכאנה במחיר המיוחד

בכל דור ודור

ההגדה של פסח - מקורותיה, גלגוליה והתפתחותה תקליטור אינטראקטיבי.

המפגש המשפחתי בליל הסדר מאחד את כל פלגי החברה היהודית; כל משפחה חוגגת על-פי מסורתה ובחירתה. במוקד הדיון - "והגדת לבנך": העברת המסורת כציר מרכזי ופלורליסטי, תוך הכרה במקומם של כל "ארבעת הבנים" במשפחה ובחברה היהודיות. התקליטור מוביל את הילד במסע המופלא מיציאת מצרים ועד ימינו אנו.

ניגן ארכישה במחיר מיוחד ז"ספר אל",

כא' הנאי 32, אולון 03-5580111.

מאגזין אבן הנאה רבוב בלימוד והולאה הנישא,

113 הוטו המטה אמורלר ומבוב ישרא [שנה]